

תיאוריות בלמידת מבוגרים

סקירה

ינואר 2023 • תשפ"ג

למידה ביהיביוריסטית

למידה קוגניטיבית

למידה התנסותית

אנדרגוגיה

למידה בהכוונה עצמית

למידה טרנספורמטיבית

קונסטרוקטיביזם

למידה קונקטקסטואלית

קהילות למידה / עשייה

תיאוריות ביקורתיות

תיאוריית המוטיבציות

הקדמה

מהם תהליכי הלמידה המתחוללים אצל מבוגרים? ולאורם, כיצד ניתן לחולל למידת מבוגרים מיטבית? שאלות אלו העסיקו -ועדיין מעסיקות - הוגים, חוקרים, ואנשי חינוך. כיום רווחת ההבנה כי אין תיאוריה אחת "נכונה" שראוי ליישם באופן בלעדי בלמידת מבוגרים. הספרות של מאה השנים האחרונות הניבה מגוון מודלים, הנחות יסוד ועקרונות; ככל שמי שמלמד מבוגרים יהיה בקיא בכל אלו - כך ההוראה שלו תהיה אפקטיבית יותר. מסמך זה מסכם תהליך שנערך בצוות המו"פ של מכון אבני ראשה במחצית הראשונה של תשפ"ג. במסגרת התהליך נסקרו מאמרים אקדמיים עדכניים, ראינו מומחים בתחום כמו גם כל אחת מיחידות המכון. המסמך שלפניכם מציג סקירה של תיאוריות מרכזיות לנושא למידת מבוגרים, אשר התפתחו לאורך המאה ה-20 ואילך. לגבי כל אחת מהגישות, נסמן את הרעיונות המרכזיים; נציג תיאוריות בולטות במסגרת אותה הגישה; נעלה נקודות של ביקורת, ונצרך קישור לסרטון קצר בנושא. לצד מסמך זה אנו מציעים כלי עבודה - מפת חשיבה לתהליכי פיתוח, ובה שאלות מפתח ומתוכן הפניות לתיאוריות השונות.

במבט היסטורי על תיאוריות ללמידת מבוגרים, ניתן לחלק אותן (גם אם בחלוקה מעט גסה) לכמה קבוצות:

א. תיאוריות מוקדמות	ג. תיאוריות חברתיות
ב. תיאוריות הומניסטיות	ד. תיאוריות עכשוויות

א. תיאוריות מוקדמות

תיאוריות אלו צמחו בעשורים הראשונים של המאה ה-20, בתווך שבין תחומי הפסיכולוגיה לתחומי החינוך. המוקד שלהן הוא בחוויה של הפרט, והן עוסקות בקשר בין גירוי לתוצאה, לצד נושאים כגון זיכרון, אינטיליגנציה ועיבוד מידע. תחת כותרת זו ניתן לכלול את התיאוריות הבאות:

1. **למידה ביהיביוריסטית:** גישה אשר נוסדה בתחילת המאה ה-20 כתגובה לתיאוריות פסיכולוגיות אשר לדידן סיבותיה של התנהגות האדם נמצאות בנפשו, מחשבותיו, תודעתו ואישיותו. אל מול כל זאת, מציע הביהיבויזם כי ההסבר להתנהגות של הפרט נמצא בהשפעות הסביבה החיצונית, בעיקר כתוצאה מתהליכי התניה. בהקשר של תהליכי למידה, גורסים הביהיבוייסטים כי למידה מתרחשת כאשר גירוי סביבתי מוביל לשינוי בהתנהגות. הוגים בולטים: פבלוב (התניה קלאסית), ת'ורנדייק (חוק התוצאה), סקינר (התניה אופרנטית).

[סרטון למידה ביהיביוריסטית](#)

2. **למידה קוגניטיבית:** צמחה כתגובה לביהיבויזם, ומתמקדת בלמידה כפי שמתרחשת בתהליכי חשיבה מנטליים, ולא רק בהתנהגות. התמקדות בתהליכים פנימיים של עיבוד המידע, המתווכים בין הגירויים לתגובות. הוגים בולטים: פיאג'ה (תיאוריית ההתפתחות הקוגניטיבית, לפיה, התפתחות זו היא תהליך המורכב משלבים הנבדלים זה מזה איכותית), ברנר (למידה מתרחשת דרך הבניית ידיעות חדשות על בסיס ידע קיים, בהסתמך על "פיגום" שניתן על ידי הסביבה החיצונית).

[סרטון למידה קוגניטיבית](#)

3. **למידה התנסותית:** משלבת יסודות משתי הגישות שהוזכרו לעיל, ומציבה במרכז נושא הלמידה את החוויה וההתנסות. הוגה בולט: קולב (מעגל הלמידה), נתמך הן בידי רעיונות של סקינר והן של פיאג'ה.

[סרטון למידה התנסותית](#)

ביקורת על התיאוריות המוקדמות: הביקורת העיקרית היא על הפריזמה הצרה והמצומצמת שמציגה כל אחת מהגישות אודות נושא המידה. גישות מאוחרות יותר שאפו לעשות סינתזה, להציג היבטים נוספים ומכלול רחב בכל הנוגע למידה. עם זאת, על אף ההתקדמות הניכרת שחלה מאז בהבנת תהליכי למידה - גישות מוקדמות אלו נוכחות ועדיין ממסגרות את השיח עד היום.

ב. תיאוריות הומניסטיות

רעיונות הומניסטיים קיימים עוד מתקופת הרנסנס; יישומם בהקשר של למידה ניכר מאמצע המאה ה-20. תיאוריות אלו מניחות כי לאנשים יש ייחוד מעצם טבעם. הם בעלי יכולת בחירה ואחריות, פעולותיהם מכוונות לחיפוש משמעות ויש בכוחם להשפיע על הסביבה ועל העולם. על כן מתמקדות גישות אלו בלומד: מקדמות הנעה עצמית, צמיחה והתפתחות, חותרות למימוש האדם ולחירותו - ליותר מאשר שינוי מכאניסטי בהתנהגות. בכלל זה נהוג לציין שלוש תיאוריות בולטות: אנדרגוגיה, הכוונה עצמית (SDL), ולמידה טרנספורמטיבית.

1. אנדרגוגיה

- מלקולם נואלס (Knowles, 1980) טבע את המונח אנדרגוגיה (אנדר - מבוגרים) מתוך הנגדה לפדגוגיה, והפך אותו לפופולרי. נקודת המוצא - ניסיון לסמן את ההבדלים בין למידת מבוגרים ללמידת ילדים:
- ככל שאדם מתבגר, הוא נע ממוטיבציה חיצונית אל הנעה פנימית ויכולת לנהל את הלמידה;
 - לומדים מבוגרים נשענים על ניסיון החיים שלהם לשם הלמידה;
 - לומדים מבוגרים פתוחים ללמידה סביב קבלת תפקיד חדש בחייהם;
 - על למידת מבוגרים להתמקד בפתרון בעיות, שכן ברצונם ליישם את הידע החדש באופן מיידי.

לפיכך הציע נואלס למי שמלמד מבוגרים לפתח מטרות למידה המבוססות על צרכים, תחומי עניין ורמת מיומנות נוכחית של הלומד, להקדיש זמן לבירור ידע קודם ולקשר אליו את הנלמד, לעבוד בשיתוף עם הלומדים לבחירת שיטות לימוד, תכנים ומשאבי למידה - ולייצר רלוונטיות רבה של הנלמד לפועלם של הלומדים.

[סרטון אנדרגוגיה](#)

ביקורת: ההפרדה שעשה נואלס בין למידת מבוגרים ללמידת ילדים נדמית היום אנכרוניסטית ומאולצת. רוב העקרונות שציין נחשבים כיום כראויים ליישום גם בנוגע לילדים. ככלל, ההפרדה החדה בין שלב הילדות לבגרות עושה עוול לתהליכי למידה - נכון יותר לדבר כיום על למידה מתמשכת לאורך החיים.

2. למידה בהכוונה עצמית (Self Directed Learning, SDL)

תיאוריה שהתפתחה בשנות ה-80 של המאה ה-20, פחות או יותר במקביל לעלייתה של האנדרגוגיה; בעלת נפח ובולטות בשיח ובמחקר גם כיום. למידה בהכוונה עצמית היא תהליך בו יחידים נוקטים ביוזמה, מובילים תכנון, ביצוע והערכה של חוויות הלמידה שלהם. לשם למידה מסוג זה, המלמד יכול לעודד את הלומדים - לערוך הערכה עצמית של היכולות ולקבוע יעדי למידה; לבחור משאבי למידה ושיטות שהולמים את יעדי הלמידה; לרכוש אסטרטגיות לקבלת החלטות; ולערוך רפלקציה על הלמידה ועל תהליך הלמידה.

היתרונות המרכזיים בגישה של למידה בהכוונה עצמית - הלמידה יכולה להשתלב בשגרות היומיום ולהתרחש בהתאם לנוחות הלומד ולהעדפותיו. בנוסף, יש לה ערך כפול - מלבד התכנים הנלמדים, מפתח הלומד יכולות התנהלות עצמאיות בנוגע ללמידתו.

[סרטון למידה בהכוונה עצמית](#)

ביקורת: למידה בהכוונה עצמית עלולה להיות מאתגרת מדי עבור מבוגרים עם כישורי אוריינות נמוכים, אשר לוקים בחסר בהיבטים של עצמאות, בטחון והנעה פנימית. אוכלוסיות מוחלשות לא תמיד מחזיקות באותם תנאי פתיחה הנדרשים לסוג למידה זה, בהשוואה ללומדים מאוכלוסיות מבוססות. בנוסף, גישה זו מניחה שהעצמאות היא משאת נפש, בעוד שבפועל לא כל הלומדים מעדיפים צורה כזו של למידה, ולא בכל מצב.

3. למידה טרנספורמטיבית

תיאוריה שצמחה מסוף שנות ה-70 של המאה ה-20, עיקר עלייתה התרחשה לאחר התבססותן של שתי התיאוריות הקודמות שהוזכרו. הוגה בולט: ג'ק מזירואו (Mezirow). למידה טרנספורמטיבית מעמידה במרכז הלמידה **תהליך קוגניטיבי של ערעור והטלת ספק**, אשר בכוחו לשנות את האופן בו יחידים חושבים על עצמם ועל העולם, כך שיווצר **שינוי תודעתי**. הלמידה נתפסת כתהליך רציונלי: הלומדים ניצבים בפני דילמה מערערת, בחסותה הם מוכוונים להתבונן בהנחות המוקדמות שלהם אודות העולם. מטרת הרפלקציה והדיון היא לאתגר את ההנחות, לשקול אימוץ של פרספקטיבות שונות. לשם תהליך למידה כזה, הכרחי שיהיה ללומדים מידע שלם ומהימן אודות הנושא, ושתהיה אפשרות להפגש באווירה של קבלה, אמון ואמפתיה.

ביקורת: תיאוריית הלמידה הטרנספורמטיבית זכתה לביקורת על היותה היפר-רציונלית: ערעור והטלת ספק, יטענו המבקרים, אינם תהליכים קוגניטיביים ניטרליים. הם כרוכים בסבך של רגשות, נטועים בהקשר של מערכות היחסים בין הלומדים ועם המלמד. בנוסף, תהליך הלמידה שמשרטטת התיאוריה אינו מביא בחשבון הבדלים של גזע, מעמד ומגדר בהקשר בו מתרחש תהליך הלמידה.

[סרטון למידה טרנספורמטיבית](#)

ג. תיאוריות חברתיות

מרבית התיאוריות שהוצגו עד כה, היו בבסיסן ממוקדות בלומד כפרט. במקומות בהן נגעו התיאוריות בהקשר החברתי, הייתה זו התייחסות מוגבלת בלבד. אל מול זאת, עלו תיאוריות עם מיקוד אחר, אשר שמו במוקד **חשיבה ולמידה כתהליכים חברתיים**. מכך נגזר כי חשיבה ולמידה מתרחשות על פי הגדרה מתוקף אינטראקציה עם אחרים בסביבה, ומושפעות מהסטינג בו מתקיימת הלמידה. מושגים בולטים בתיאוריות אלו: צפייה, חיקוי, מודלינג, מוטיבציה, רגשות. חוקר בולט: בנדורה (שנות ה-60 ואילך), לפיו ההתנהגות האנושית נשלטת ע"י משחק כוחות פנימיים וחיצוניים, ואשר עסק בתהליך החיקוי במסגרת התנסות מביאה לשינוי קבוע בהתנהגות, כלומר ללמידה. בתוך מגוון תיאוריות חברתיות ללמידה, ניתן לסמן כמה אשכולות מעניינים של רעיונות: **קונסטרוקטיביזם, למידה קונטקסטואלית, ולמידה בקהילות למידה / עשייה**.

1. קונסטרוקטיביזם

קונסטרוקטיביזם הוא שם כולל לאוסף של תיאוריות, אשר משותפת להן הטענה כי הידע הוא תוצר של הבנייה, ולא מתגלה או מועבר. התיאוריות הקונסטרוקטיביסטיות משלבות בין תיאוריות קוגניטיביות (ובפרט הרעיונות של פיאגה) לתיאוריות חברתיות (ובפרט רעיונות של ויגוצקי). מהתיאוריות הקוגניטיביות אימץ הקונסטרוקטיביזם את התפיסה אודות הבניית ידע כתהליך רכישה, בו ידע קוגניטיבי קודם של הלומד פוגש גירוי חדש. גישה זו יוצאת נגד הדימוי של האדם כלומד פסיבי שרק קולט גירויים ומגיב עליהם, דימוי שעומד בבסיס תיאוריות הלמידה הביהביוריסטית. מתוך המפגש בין ידע קיים לידע אחר, נבנים מטעני ידע אישיים חדשים - בתוך ההקשר בו מתקיימת הפעילות. מהתיאוריות החברתיות אימץ הקונסטרוקטיביזם את התפיסה לפיה למידה מתרחשת בתהליך פעיל ותוך אינטראקציה עם הסביבה. הקונסטרוקטיביזם מפנה את הזרקור לעבר המשמעותיות של הלמידה: למידה קונסט' היא למידה שהלומד מעבד במהלכה את המידע שקלט. הוא מציע התכונות ללומד: התבוננות ובדיקה של הלמידה, ולא של ההוראה. עניינים אלו הם קריטיים במיוחד כאשר הלמידה מחייבת שינוי תפיסתי, בין אם בנוגע לעמדות וערכים, ובין אם בנוגע לידע. או אז נדרש להעמיד במרכז הלמידה דיאלוג אמיתי (בין מורה לתלמיד, בין לומד ללומדים סביבו), במסגרתו המורה מתווך לתלמיד את התפיסות החדשות. עקרונות מרכזיים: למידה כתהליך אקטיבי; ידע נוצר בתהליך הבנייה; למידה היא נטועה בהקשר, ומערבת תהליך חברתי.

סרטון קונסטרוקטיביזם

ביקורת: יש הטוענים כי הקונסטרוקטיביזם לא מספק בסיס מובנה דיו, ללמידת תחום או מיומנות חדשים לגמרי. ישנם לומדים הזקוקים לפיגומים ברורים יותר מאשר התהליך העמום משהו של "הבנייה תוך אינטראקציה". היבט נוסף שזוכה לעיתים לביקורת הוא דגש היתר על האינטראקציה החברתית. המבקרים יאמרו כי על אף שלאינטראקציה תפקיד חשוב, אין להזניח את הזמן והמרחב האישיים הנדרשים לעיבוד והטמעת הנלמד.

2. למידה קונטקסטואלית Situated Cognition/Contextual Learning

תיאוריה השואבת מהתיאוריה הקונסטרוקטיביסטית ומדגישה את ההקשר בו מתקיימת הלמידה: בנוגע ללמידת ילדים, מיוחס משקל רב לשלב ההתפתחות הקוגניטיבית של הילד, למפגשים בינו למבוגרים, ובינו לבין מגוון ילדים בתוך קבוצה הטרוגנית. בהקשר של למידת מבוגרים, מדגישה התיאוריה את חשיבותם של למידה בתוך הקשר ממשי (כגון: התמחות, למידה on the job), קוראת לשלב בלמידה פתרון בעיות ממשיות הקשורות בידע, במיומנויות ובתפקיד, ולשים לב להקשר החברתי של הקבוצה בו מתקיימת הלמידה.

סרטון למידה קונטקסטואלית

ביקורת: התיאוריה מתמקדת בהקשר החיצוני, ואינה מעניקה הסבר מפורט ובהיר בנוגע לתהליך הלמידה על שלביו. בנוסף, זכתה תיאוריה זו לביקורת על התייחסותה המעטה להיבטים הקוגניטיביים והאישיים בלמידה.

3. קהילות למידה / קהילות עשייה

החשיבה על קהילות ככר פורה לתהליכי למידה התפתחה במסגרת התיאורטית של תיאוריות חברתיות ללמידה. קהילות למידה / עשייה - אלו הם שני מונחים חליפיים אשר ההפרדה ביניהם אינה מוחלטת. **קהילות עשייה** מוגדרת על פי רוב כקבוצת אנשים בעלי אינטרס משותף אשר פועלים למען מטרה משותפת, כאשר מתוך העשייה יחד נגזר גם תהליך של למידה והשתפרות. **קהילות למידה** היא קבוצה של אנשי מקצוע הבוחנים באופן משותף את הידע והפרקטיקות שלהם ודנים בהם במטרה להשתפר מבחינה מקצועית. על פי רוב נהוג לומר, כי קהילות עשייה יכולה לקבל הגדרה של קהילות למידה כאשר הלמידה המתרחשת בה אינה רק אגבית, אלא מוגדרת כמשימה העיקרית והמוצהרת של הקבוצה. הוגים בולטים: אטיין וונגר.

[סרטון קהילות למידה של מורים](#)

ביקורת: ספק הוטל במידת האפקטיביות של צורת למידה זו, עבור כלל הלומדים. יש לומדים שהקשר החברתי והקבוצתי מיטיב עמם, עבור אחרים נפגם תהליך הלמידה שכן זקוקים לליווי אישי יותר. בנוסף, צורת למידה זו עשויה להסחף לכדי דגש יתר על הפן השיתופי, על חשבון התקדמות וצמיחה של המשתתפים. לבסוף, תיאוריה זו מעודדת את מיצובם של המשתתפים כמקור הידע, עניין שלא בהכרח מתאים לכלל הקשרי הלמידה - בחלק מהמקרים למידה עשויה להיות איכותית יותר כאשר מקור הידע הוא חיצוני.

ד. תיאוריות עכשוויות

המכנה המשותף לתיאוריות שיוצגו להלן הוא בעיקר עלייתן סביב סוף המאה ה-20. הבולטות שבהן - **תיאוריות ביקורתיות, ותיאוריית המוטיבציות.**

1. תיאוריות ביקורתיות

במחצית השנייה של המאה ה-20, במקביל לעלייתן של תיאוריות ביקורתיות בשדות שונים - מרקסיזם, תיאוריה ביקורתית, קוויר מגדר ורב תרבותיות - החלו להשאל שאלות גם בשדה הפדגוגיה, אודות **המבנים החברתיים, יחסי הכוח והשפעתם על למידה**. התיאוריות הביקורתיות מרחיבות את הפריזמה של המבט החברתי שהוצג בסעיף ג, ומוסיפות שאלות על יחסי הכוח, כגון: כיצד מסייעות צורות למידה מסוימות לשעתוק כוחם של בעלי הכוח בחברה? איך יכול היחיד לעסוק בהכוונה עצמית, בתוך מבני כוח שמדכאים את תודעתו ואת פעולותיו? כיצד יכולה להתרחש למידה טרנספורמטיבית, בהינתן שאופקי המחשבה מוגבלים ומוכתבים בידי ההגמוניה? הוגים בולטים: ברוקפילד והויסט, שואבים במידה מרעיונותיו של פאולו פריירה. נקודות מרכזיות:

- אין לפרט קיום שהינו נפרד מהחברתי, תרבותי ופוליטי. תהליכי הלמידה מתקיימים בתוך הקשר חברתי שלעד מאופיין ביחסי כוח, אלו ניכרים בלמידה ומשפיעים על קיומה ועל תוצאותיה
- תהליכי הלמידה בתורם עשויים לסייע לשמר את מבני הכוח ולמסד את יציבות ההגמוניה
- תיאוריות למידה ממוקדות לומד מדגישות את הנפרדות ומעודדות אנוכיות, על חשבון דחפים קולקטיביים ושיתופיים. בכוחה של הלמידה לקדם אמנציפציה ולעודד שינוי חברתי.

סרטון דוגמה - [הפדגוגיה הביקורתית של פאולו פריירה](#)

ביקורת: מיקוד היתר בהיבטים חברתיים עשוי לבוא על חשבון עיסוק באפקטיביות רכישת הידע. יש הטוענים כי מיקוד היתר ביחסי כוח מוביל לקיטוב אשר עלול לפגום באקלים החיובי ובבטחון הנדרש לשם למידה.

2. תיאוריית המוטיבציות / ההכוונה העצמית

רוב התאוריות רואות במוטיבציה תופעה אחידה הנעה על פני סקאלה כמותית - ממידה מעטה עד למידה רבה. תיאוריית ההכוונה העצמית (דסי וראיין) מציעה שמוטיבציה אינה תופעה אחידה: לבני אדם שונים יש לא רק כמות שונה ומשתנה של מוטיבציה, אלא גם סוגים שונים של מוטיבציה. התיאוריה מבחינה בין סוגי מוטיבציה לפי המניעים לפעולה: הבחנה בין מוטיבציה פנימית למוטיבציה חיצונית, אשר מקורותיהן שונים, פוטנציאל ההשפעה שלהן על למידה שונה, ניתן לחזק ולערער כל אחת מהן בדרך ייחודית לה. ההבנה של סוגי המוטיבציות יכולה לסייע לאחראים על למידת מבוגרים לעצב תהליכי למידה אפקטיביים, אשר הלומדים בהם מעורבים, פעילים ומפיקים את המירב מהלמידה.

[סרטון תיאוריית המוטיבציות](#)

ביקורת: התיאוריה זכתה לביקורת על מיקוד היתר בסוגיית המוטיבציה, על חשבון עיסוק בשאלות של צורת ההוראה והתהליכים הקוגניטיביים הנדרשים ללמידה.

ביבליוגרפיה

- יחיאלי, ת. (2008). "איך עושים למידה קונסטרוקטיביסטית", **הד החינוך**, 82 (4), עמ' 44-40
- Allen, S. (2007). "Adult Learning Theory & Leadership Development," **Leadership Review**, Vol. 7, pp. 26-37
- Corley, M.A. (2011). **Adult Learning Theories**. CALPRO Fact Sheet No. 5, *Adult Learning Theories*.
- Hiemstra, R. (1994). Self-directed learning. In T. Husen & T. N. Taylor, D. & Hamdy, H. (2013) **Adult learning theories: Implications for learning and teaching in medical education**. AMEE Guide No. 83, *Medical Teacher*, 35:11
- Merriam, S.B. (2004). *The Changing Landscape of Adult Learning Theory*.
- Merriam, S. (2017). **Adult Learning Theory: Evolution and Future Directions**. *PAACE Journal of Lifelong Learning*, Vol. 26, 2017, 21-37.
- Mezirow, J. (1997). *Transformative Learning: Theory to Practice* . **NEW DIRECTIONS FOR ADULT AND CONTINUING EDUCATION**, no. 74, Jossey-Bass Publishers
- Smith, M. K. (2002) 'Malcolm Knowles, informal adult education, self-direction and andragogy', **The encyclopedia of pedagogy and informal education**, Postlethwaite (Eds.), Oxford: Pergamon Press.